

Примљено: 12. септембра 2024.
Исправљено: 24. септембра 2024.
Прихваћено: 30. септембра 2024.

Стеван М. Станковић^{1*}

** Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд, Србија*

ИНОСТРАНИ ТУРИЗАМ У БИВШОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ: ПОУКЕ И ПОРУКЕ ЗА САВРЕМЕНУ СРБИЈУ

Апстракт: У Југославији, после Другог светског рата, у развоју иностраног туризма, издвајају се одређени периоди, успона, стагнације и напретка иностраног туристичког промета. То је било у вези са државном и друштвеном организацијом тургзма, обимом и структуром смештајних капацитета, врстама и обима туристичко-угоститељских услуга, паритета динара према конвертибилним валутама и стимулативним мерама државе од значаја за развој туризма. Највећи број страних туриста опредељивао се за боравак у приморским туристичким местима Хрватске, Словеније и Црне Горе. Ове три републике давале су основно обележје иностраном туризму у Југославији. Посебан значај имале су државне одлуке о укидању и смањивању царинских и пасошких формалности на граничним прелазима Југославије, што је утицало на повећан транзит путника и излетнички туризам. Међу иностраним туристима у Југославији, готово увек су доминирали они из Немачке, Италије и Аустрије. Исти су се опредељивали за боравак у основним смештајним капацитетима, посебно у хотелима. Највише страних туриста у Југославији, у периоду од 1945. до 1990. Године, било је 1987. године (8.907.000), када је остварен и највећи број њихових ноћења (52.299.000). Тада је остварен приход од 1.670.000 долара.

Кључне речи: Југославија, туризам, промет туриста, етапе развоја, девизни приход, материјална база туризма

¹ geofiz40@gmail.com (corresponding author)
Стеван М. Станковић (<https://orcid.org/0009-0004-8572-0484>)

Увод

Туристичка кретања у Југославији, у периоду од завршетка Другог светског рата, до њеног распадања, имала су успоне и падове, јер су се развијала под различитим друштвеним, политичким и организационим условима и утицајима. Током времена испољавале су се одређене специфичности, чије познавање може бити од интереса за садашњи развој иностраног туризма у Србији, јер је реч о делатности од значаја за друштвено-економски напредак, тј. платни биланс Србије са иностранством. Инострани туристички промет у бившој Југославији, током година, условљавао је низ позитивних појава и процеса, који су се тицали валоризације природних и антропогених туристичких вредности, остваривања девизних прихода, изградње материјалне базе туризма и саобраћајне инфраструктуре, образовање и запошљавање радне снаге, стицања позитивног имиџа у Европи и свету, тј. проширивања поља друштвене и привредне делатности. Позитивна и негативна искуства, појаве и процесе, из оквира иностраног туризма у Југославији, током година њеног пословања, од значаја су за савремени развој иностраног туризма у Србији, која после епидемије ковида бележи запажене резултате, али је још увек далеко од реалних могућности, посебно у компарацији са неким страним земљама.

Инострани туризам у Југославији имао је дугу традицију, која сеже уназад од стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918-1929), тј. Краљевине Југославије (1929-1945), Демократске Федеративне Југославије (1945-1946), Федеративне Народне Републике Југославије (1946-1963), Социјалистичке Федеративне републике Југославије (1963-1992), Савезна Републике Југославије (1992-2003), и после тога, која је функционисала између два светска рата, с тим што је и пре тога у земљама, њеним саставницама, посебно у Словенији и Хрватској, инострани туризам био јасно препознатив, посебно у неки туристичким местима истарског и далматинског приморја, неким језерима и планинама Словеније, бањским лечилиштима и градовима попут Љубљане и Загреба. На значај иностраног туризма на посебан начин указује одлука Владе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1920. године, о формирању Одсека за промет странаца, као државне организације при Министарству трговине и индустрије, које је почело да ради у Загребу (Енсмингер С. 1977). У Краљевини Југославији је 1933. године регистровано 884.446 туриста, од који је домаћих било 667.792 и страних 216.654. Укупан број туристичких ноћења износио је 4.398.269 (домаћи 2.936.521, страни 1.434.648). Предратни број иностраних туриста у Југославији премашен је већ 1952. године (128.024), а број реализованих њихових ноћења 1955. године (1.832.555).

Највише страних туриста у Федеративној Републици Југославији било је 1987. године (8.907.000), када је остварен и највећи број њихових ноћења (52.299.000). Југославија се те године, бројем страних туриста и њихових ноћења, уврстила у ред двадесетак најпосећенијих земаља Европе и света. Од некарашњег процентуалног односа домаћих туриста према страним туристима (96:4), успостављен је процентуални однос од 52:48. Број страних туриста забележен у Југославији пре Другог светског рата, достигнут је 1954. године, а број остварених ноћења 1955. године. То су године почетка интензивнијег развоја иностраног туризма у послератној Југославији. Број стално запослених у тури-

зму се од 20.000 до 1987. године повећао на 235.000. Расли су и девизни приходи по основу развоја рецептивног иностраног туризма Југославије, који су 1960. године износили 15.000.000 долара, 1976. године 802.000.000 долара, 1980. године 1.114.700.000 долара и 1989. године 2.110.000.000 долара.

Издајање карактеристичних периода

На основу туристичко-географских, туризмолошких и економских истраживања иностраног туризма у Југославији, могуће је издвојити неколико карактеристичних одлика, које омогућују комплексно сагледавање обима и значаја иностраног туризма. Стање се може исказати на следећи начин: Могућност издавања карактеристичних етапа; Променљив годишњи број страних туриста и њихових ноћења; Доминантно учешће туриста из СР Немачке, Аустрије и Италије; Наглашена усмереност страних туриста ка Јадранском мору; Коришћење основних смештајних капацитета; Наглашена мобилност страних туриста; Концентрација промета у јулу у августу; Све већа дневна и укупна потрошња. Издавање карактеристичних етапа у развоју иностраног туризма у Југославији заснива се на општој стопи пораста броја туриста и њихових ноћења, као и на различитим интервенцијама државних органа из домена туризма, изградње материјалне базе туризма, оствареним приходима, као и односа курса динара према страним конвертибилним валутама (Станковић М. С. 1990).

Од посебног интереса су били систем и висина инвестиција у обнављање постојећих и изградњу нових туристичко-угоститељских објеката у Југославији. Први период је трајао од 1947. до 1962. године и одликовао се назнатним улагањима у туристичку привреду, друштвеног и приватног сектора. Између 1963. и 1966. године, обим инвестиција је извесно увећан. За само четири године инвестирано је више средстава него за протеклих 15 година. Од 1967. до 1972. године, инвестициона средства су значајније порасла, јер је примењиван систем стимулативних мера, које су привукле имаоце средстава да иста улажу у туризам и угоститељство. Године 1973. најпре је дошло до стагнације, а затим до повећања инвестиција у хотеле, туристичка насеља и друге објекте. Средства су обезбеђивале банке, привредне организације, федерација, друштвено-политичке организације и буџет (Цицварић, А. 1980). У туристичко-угоститељске објекте Југославије 1963. године инвестирано је (по ценама из 1972. године) 840.000.000 динара, 1973. године 1.799.000.000 динара, а највише 1983. године, 3.083.000.000 динара.

Први период развоја иностраног туризма у Југославији обухвата време непосредно по завршетку Другог светског рата и траје до 1952. године. По ослобођењу земље, већ 1944. године, у оквиру Владе, формирано је Повереништво за трговину и снабдевање, са посебним Рефератом за туризам. Ова организације је убрзо преименована у Одсек за туризам и угоститељство. Године 1945. обновљен је рад туристичке агенције Путник, чији је задатак био да обнови туристичке објекте и покрене промет туриста, те су први страни туристи у Југославији регистровани већ 1947. године, када је, при Министарству трговине и снабдевања, основана Главна управа за туризам, која је, поред осталог, имала задатак да Југославију јаче укључи у рад међународних туристичких организација ради бржег развоја иностраног туризма.

Историјски посматрано, од интереса је 1948. година, када је формиран Комитет за туризам и угоститељства Владе СФРЈ. „Овај Комитет је имао огромну администрацију, а вршио је уз редовне управне послове у области туризма и послове туристичке пропаганде као и припрему планова за развитак туристичке привреде у оквиру општег државног перспективног плана” (Енсмингер, 1977). Године 1951. оформљена је Генерална дирекција за послове туризма, које је 1952. године преузео је Завод за унапређење туризма и угоститељства, који је укинут средином 1953. године. Честе промене назива и делокруга рада институција из домена туризма, негативно су се одражавале на свеопшту организацију и пословање туристичких рецептивних организација. То је доба убрзане обнове и изградње ратом разорене земље и административног управљања привредом, самим тим и туризмом. Југославија је тада била усмерена на туристичко тржиште источноевропских социјалистичких земаља, посебно на Чехословачку и Мађарску.

Наведено стање је прекинуто доношењем резолуције Информбироа, када су прекинути бројни односи са источноевропским земљама. Дошло је до стагнације и смањења броја страних туриста (1955 – 485.292; 1956 – 393.670), јер Југославија није била позната на туристичком тржишту западноевропских земаља, нити је могла брзо да се на исто преоријентише. Промет страних туриста у Југославији је тада био седам до осам пута мањи од оног из прератних година. Југославија је у овом периоду имала око 200 хотела са 20.000 лежаја. Године 1954. Југославија је имала 81.569 лежаја у основним и комплементарним туристичким објектима, који је наредне године повећан на 90.182 и тек 1957. године премашао сто хиљада (109.138). Изградња нових објеката била је скромна. Петогодишњим планиром развоја земље нису биле предвиђене значајније акције изградње туристичко-угоститељске материјалне базе. Известан значај придаје се обнављању рада туристичке агенције Путник и припремама за основање Туристичког савеза Југославије.

Други период траје од 1953. до 1955. године. Другог априла 1953. Године осниван је Туристички савез Југославије. Који је извесно време био носилац туристичке политике Југославије, слично републичким туристичким савезима. Представљао је Југославију у Међународној унији официјелних туристичких организација са седиштем у Женеви. „Одлуком Савезна владе почетком 1955. године Туристичком савезу поверена је скоро сва брига о туризму, с тим, да су се у Савез обавезно учлањавале и све туристичке привредне организације савезног значаја” (Енсмингер, С. 1977). Иако краткотрајан, овај период се одликовао значајном годишњом стопом раста броја страних туриста (55 %) и њихових ноћења (58 %), што је, поред осталог, последица ниске стартне основе. Почетком овог периода премашен је предратни број страних туриста, а крајем број њихових ноћења. Високе годишње стопе раста оба показатеља биле су последица ниске почетне базе, али и резултат освајања нових туристичких тржишта, оснивања Туристичког савеза Југославије (1953), оснивања туристичких представништава Југославије у неким земљама западне Европе, као и девалвације динара од 50 на 300 за један долар. То је омогућило странцима да за исти износ девиза добију већу количину динара и јефтине плаћају туристичке услуге. Основање Туристичког савеза Југославије било је вишеструко значајно за даљи развој иностраног и домаћег туризма код нас. Ово и због тога што је укидањем некадашњег Завода за унапређење туризма, као дела Министарства трговине и снабдевања, Југославија остале без органа

државне управе на плану туризма, многи послови пренети у належност Туристичког савеза Југославије, као друштвене организације.

Трећи период траје од 1957. до 1961. године. Одликује се најпре смањеним бројем страних туриста и њихових ноћења у односу на 1955. годину, што је била последица пораста цена туристичко-угоститељских услуга, а затим умереном годишњом стопом раста оба показатеља. Решење проблема тражено је у новом паритету динара према долару, који је важио у угоститељству. Године 1956. извршена је нова промена паритета динара према долару. Године 1961. достигнут је износ од 600 динара за један долар. Приликом промене страних конвертибилних средстава плаћања у динаре, додељивана је премија од 33,3 % у односу на званични курс. Курс динара према долару у туристичком пословању износио је 400:1, да би 1962. године износио 750 динара за један долар. Овим акцијама тежило се усклађивању цена туристичких услуга у Југославији са ценама истих, или сличних услуга, у неким страним земљама. Ова мера унапређења иностраног туризма у Југославији није дала очекиване ефекте, јер је готово истовремено дошло до повећања цена туристичко-угоститељских услуга и до 70 % у односу на раније. Пошто је утврђена неефикасност оваквих потеза, 1957. године прокламована је прихватљивија политика цена туристичко-угоститељских услуга. Тада су забележени позитивни резултати пословања туризма и угоститељства. Југославија је, по питању туризма, постала конкурентна неким страним земљама. Тада је број страних туриста у Југославији премашио један милион (1961. године 1.079.516), а број остраних ноћења достигао 4.522.734.

У периоду од 1956. до 1961. године, држава је издвојила значајна средства за изградњу нових и реконструкцију постојећих туристичко-угоститељских објеката и објеката комуналне инфраструктуре. Број лежаја је повећан за 16.000, а број места у ресторанима за 24.000. Од 1957. до 1961. године се спроводи Друштвени план привредног развоја Југославије, који је, поред осталог, био значајан и за унапређење иностраног туризма. Планирана су значајна инвестициона улгања у туристичко-угоститељске објекте. Почетком трећег периода број лежаја намењен иностраним и домаћим туристима у Југославији премашио је 100.000, а крајем периода 250.000.

Четврти период траје од 1962. до 1965. године. Из домена организације туризма истицао се Савезни комитет за туризам, који је имао саветодавни карактер и представљање Југославије у међународним туристичким организацијама. Овај период се препознаје по бржем порасту иностраног туризма у односу на претходни, јер годишња стопа раста броја туриста и ноћења премашује 25 %. Године 1962. у Југославије је регистровано 1.241.875 страних туриста, који су остварили 5.270.135 ноћења. Крајем овог периода, 1965. године, број страних туриста износио је 2.658.000, а број њихових ноћења 11.240.000. Број нових лежаја, намењених туристима, повећавао се за 10.000 годишње. Највише нових објеката и лежаја изграђено је у хрватском приморју, на острвима, као и у Словенији и Црној Гори.

Ово је било време смањења царинских и пасошких формалности на граничним прелазима Југославије и укидања виза са Аустријом и Италијом, а затим и са још неколико европских и ваневропских земаља. Постојећим друштвеним планом предвиђена је изградња мотела, кампова и туристичких насеља. Доношени су годишњи планови развоја туризма и основан Комитет за туризам као

савезни орган управе. Југославија је већ имала 400.000 лежаја намењених туристима. Привредном и друштвеном реформом прокламованом средином 1965. године, наглашена је потреба поклањања веће пажње развоју иностраног туризма, као значајном извору девизног прихода, важног за уравнотежавање трговинског и платног биланса Југославије са иностранством.

Пети период је трајао од 1966. до 1973. године. Временски се подудара са привредним и друштвеним реформама и деноминацијом динара од 100 старих за један нови динар. Годишње стопе раста броја страних туриста достигале су 12 %, а њихових нићења 15 %, што је значило извесно продужење просечне дужине боравка и остваривање већих девизних ефеката. На повећање иностраног туристичког промета, поред осталог, утицала је како деноминација динара од 100 старих за један нови динар, тако и његов паритет према долару, најпре 10 динара за један долар, а затим 12,5 динара за један долар. Број туристима намењених лежаја 1971. године, достигао је 770.000, а удео Југославије у светском међународном туризму 5 %, чиме се уврстила у ред средње развијених земаља туристичке рецептиве са 630.000.000 долара девизног прихода тј. дневном потрошњом једног туристе од 20 долара.

Од 1967. године држава је почела примењивати систем стимулативних мера, којима се настојало унапређење иностраног туризма. Од 1966. до 1970. године трајао је петогодишњи план развоја југословенске привреде, којим је обухваћен и туризам. Тада је повећан обим инвестиција, те су изграђени извесни смештајни и угоститељски капацитети, не само у приморју, већ и у континенталном делу земље. Посебно је значајно функционисање подстицајних мера за развој туризма. Биле су то бенифициране камате за инвестициона улагања у туризам (додатна камата, увећена додатна камата, регресна камата и антиципативна камата), обрачунате ретенционе квоте за угоститељска и туристичка предузећа, посебно задуживање пословних банака у иностранству за улагања у туризам и угоститељство и пореске олакшице за остварене девизне приходе са конвертибилног тржишта, који су за Југославију били посебно важни (Зечевић, М. 1973).

Непостојања јединственог и дугорочног система инвестиција у туристичко-угоститељске објекте, утицало је на кашњење Југославије у односу на конкурентске земље туристичке понуде. Уз то, туризам је доста касно уврштен у приоритетне делатности од значаја за привредни и друштвени развој земље, трговински и платни биланс у односима са иностранством. Недостатак инвестиционих средстава и средстава за стимулирање проширене репродукције у туризму, неповољно се одражавао на изградњу објеката. Тако је уместо предвиђених 95.000 лежаја у периоду од 1971. до 1975. године, изграђено 62.000, што је 33.000 мање. Најмање лежаја, у односу на планирано (25.000), изграђено је 1975. године (8.994), што се јасно одразило на туристичку понуду Југославије на иностраном тржишту (Јелић, Н. 1960). Инвестициона улагања била су усмерена у објекте намењене страним туристима. Туризам је сврстан у групу привредних делатности од значаја за решавање дефицита трговинског и платног биланса Југославије са иностранством. Први пут, током овог периода, предузимане су озбиљне акције ангажовања средстава страних инвеститора за изградњу туристичко-угоститељских објеката и одговарајуће инфраструктуре, јер истих у земљи није било довољно.

Развоју туризма у Југославији, у назначеном периоду, на посебан начин директно је допринела Организација Уједињених Нација, која је 1967. годину прогласила годином међународног туризма. Југославија је тада укинула улазне визе са свим земљама света. Таква одлука је важила до октобра 1968. године. Уопште узев, до 1971. године, укинуте су путничке визе између Југославије и 32 стране земље, а царинске и пасошке формалности сведене на најмању меру. Истовремено, уведене су специјалне туристичке пропуснице, које су се издавале на свим пограничним прелазима Југославије и важиле за боравак страних туриста у Југославији од 30 дана. Овом акцијом убрзан је и повећан транзитни и излетнички туризам у Југославији, посебно из правца Аустрије, Немачке и Италије, према словеначком и истарском приморју, Бледком и Бохињском језеру, Плитвичким језерима неким центрима планинског туризма у Словенији и бањског туризма у Хрватској. Дошло је и до повећавања броја страних туриста у приморским местима Црне Горе и Македоније, као и у неким местима Србије, посебно у Београду, Новом Саду, Палићком језеру, Врњачкој Бањи, Златибору и Копаонику, али и у Босни и Херцеговини, посебно у Сарајеву и планинама у његовој околини.

Шести период је почео 1974. године и трајао до 1978. године, када је број страних туриста у Југославији први пут премашио број од 6 милиона (6.384.868), а број њихових ноћења премашио 34 милиона (34.866.053). Најпре је дошло до извесног смањења броја страних туриста и њихових ноћења, посебно у односу на 1973. годину. Такво стање карактеристично је за 1975., 1976. и 1977. годину. У Југославији је 1976. године било 678.000 страних туриста мање него 1973. године, а 1977. године 3.001.000 ноћења мање него 1973. године. После пада и стагнације иностраног туристичког промета, 1978. године приметан је пораст броја страних туриста и њихових ноћења. За овај период планирано је остваривање прихода од једне милијарде долара по основу туризма, јер је 1976. остварен приход од 803 милијарде долара. Узроци оваквог стања нису довољно истражени, али је чињеница да је успорен раст девизног прихода у вези са све вишим ценама туристичко-угоститељских услуга и смањења конкурентске моћи Југославије на иностраном туристичком тржишту.

Седми период је трајао од 1978. године до распада Југославије 1991. године. Било је то време политичких, националних, верских и економских превирања на територији Југославије, издвајања неких њених некадашњих република у самосталне државе, настабилности туристичке понуде, али и оружаних сукоба између неких бивших република. Време и догађаји нимало нису погодвали иностраном туризму. Извесно повећање броја страних туриста, њихових ноћења и изградње туристичко-угоститељских објеката, карактеристично је за 1984. Годину, у којој у Сарајеву и околним планинама одржане зимске олимпијске игре. Уз то, дошло је до демократизације неких источноевропских земаља и промене политике неких западноевропских земаља и САД према Југославији. Након десет година, у односу на 1978. годину, када је девизни приход премашио једну милијарду долара (1.050.000.000) приход је премашио две милијарде долара 1988. године (2.024.000.000). Овакво стање, поред осталог, последица је и више промена паритета динара према долару, што је омогућавало страним туристима да за исту количину девиза купују више роба и конзумирају више туристичко-угоститељских и саобраћајних услуга.

Променљив годишњи број туриста и ноћења

У периоду после Другог светског рата, Југославија, која је више пута променила свој назив, имала је падове и успоне у развоју иностраног туризма. Временом је достигла завидан ниво, али и тада испод реалних могућности, ово утолико пре што је туризам добијао све значајнију улогу у целокупном друштвеном и привредном развоју земље. Године 1989. непосредно пре издвајања неких република у посебне државе, регистровала је 20.500.000 туриста и 100.300.000 ноћења, од којих су страни туристи чинили 42,2 % односно, 49 % ноћења. Девизним приходом од 2.230.000.000 долара, по основу туризма, Југославија се сврстала у ред 25 водећих туристичких земаља света (Унковић, С., Зечевић, Б. 2019).

Промене броја страних туриста по годинама карактеристичне су за све европске земље, самим тим и за Југославију. Географским положајем у средњој Европи и на Балканском полуострву, са Јадранским морем, разуђеном обалом и бројним острвима, наглашеним транзитом и неким бањским, планинским и градским туристичким центрима, као и манифестацијама, после Другог светског рата, Југославија је најпре била оријентисана на источноевропско туристичко тржиште, али је, због одређених политичких догађаја, брзо је привукла стране туристе из западне и централне Европе. Западноевропском туристичком тржишту Југославија се представила као прва социјалистичка земља, која улаже одговарајуће напоре у развој туризма. Почев од 1952. године, Југославија је извела више девизних реформи, депресизације и деноминације динара према долару. Туризам није био повод за финансијске реформе, али су оне, поред осталог, биле од значаја за подстицање страних туристичких кретања ка Југославији.

Цене туристичко-угоститељских услуга готово одувек су биле привлачне за стране туристе, чије су валуте биле конвертибилне. Извесне негативне последице изазиване су честим повећањима цена туристичко-угоститељских и саобраћајних производа и услуга. Промене броја страних туриста и њихових ноћења између појединих година, одражавале су се на обим девизних прихода туристичко-угоститељске привреде. Због оваквог стања Југославија се није право-времено укључивана у програме иностраних туристичких агенција. Реч је и о недовољној, синхронизовано и на дужи рок осмишљеној туристичкој пропаганди Југославије на иностраном туристичком тржишту, које је временом постојало све пробирљивије и захтевније. Туристичка пропаганда Југославије на иностраном тржишту, у читавом послератном периоду, не може се оценити задовољавајућом. За општу туристичку пропаганду у иностранству издвајано је мање од једног процента девизног прихода, уместо 10 до 20 процената, колико су улагале неке конкурентске земље.

Највећи број страних туриста у Југославији регистрован је 1988. године, када је остварен и њихов највећи број ноћења и достигнута просечна дужина боравка око 6 дана. Остварени девизни приход износио је 2.024.000.000 долара, а просечна дневна потрошња једног страног туриста достигла 35,5 долара. Према наведеним показатељима Југославија се сврстала у ред значајнијих туристичких рецептивних земаља Европе, захваљујући бројним природним и антропогеним вредностима које су имале европску и светску контрактивну зону. Међутим, већ 1989. године број страних туриста у Југославији, у односу на 1988. одну, смањило

се за 4,2 %, а број ноћења за 6,1 %. То је била последица немилих догађаја који су претходили распаду Југославије.

Табела 1. Страни туристи и ноћења у Југославији

Година	Туристи	Ноћења	Година	Туристи	Ноћења
1948.	61.500	417.907	1969.	4.746.000	22.436.000
1949.	31.920	203.327	1970.	4.748.000	22.560.000
1950.	41.221	178.541	1971.	5.239.000	25.849.000
1951.	70.379	277.688	1972.	5.140.000	28.815.000
1952.	129.024	460.994	1973.	6.150.000	32.027.000
1953.	254.221	854.893	1974.	5.458.000	29.727.000
1954.	321.485	1.102.664	1975.	5.835.000	31.622.000
1955.	485.294	1.832.555	1976.	5.572.000	29.368.000
1956.	393.670	1.331.810	1977.	5.621.000	29.026.000
1957.	489.736	1.966.354	1978.	6.384.868	34.866.053
1958.	598.845	2.509.773	1979.	5.950.000	33.430.000
1959.	834.743	3.432.635	1980.	6.410.400	36.977.900
1960.	873.140	3.510.500	1981.	6-616.100	39.694.000
1961.	1.079.516	4.522-734	1982.	5.955.000	35.580.000
1962.	1.241.875	5.270.135	1983.	5.947.000	35.355.000
1963.	1.754.663	7.649.295	1984.	7.200.000	42.300.000
1964.	2.227.227	10.085.000	1985.	8.436.000	50.816.000
1965.	2.658.000	11.240.000	1986.	8.464.013	51.399.506
1966.	3.436.000	14.720.000	1987.	8.907.000	52.299.000
1967.	3.678.000	16.108.000	1988.	9.018.000	52.352.000
1968.	3.887.000	17.209.000	1989.	8.603.170	49.176.000

Доминација туриста из Немачке, Аустрије и Италије

Међу страним туристима, који су посећивали Југославију, дужи низ година, прва три места заузимали су Немци, Аустријанци и Италијани. Била је то последица високог животног стандарда и велике покретљивости житеља ових земаља, као и навика и потреба за туристичким путовањем. Уз то, Аустрија је континентална земља, а Немачкој припадају делови Северног мора и Балтичког мора, која по туристичкој вредности изразито заостају за Јадранским морем. Долазак Аустријанаца на Јадранско море, посебно истарски и далматински део, има дугу традицију. Опатија је давно постала место туристичког опредељења бројних Аустријанаца, посебно аристократије, која је давала посебан печат туристичким кретањима. Туристи из Аустрије бројчано су доминирали над туристима из Немачке у Југославији све до 1952. године, а над бројем туриста из Италије до 1968. године. Иако су између седамдесетих и осамдесетих година прошлог века бројем туриста Аустријанци били на трећем месту, по оствареним ноћењима били су на другом месту. Туристи из Аустрије, Немачке и Италије, чинили су више од 50 % свих страних туриста у Југославији и више од 60 % свих остварених ноћења страних туриста.

Почев од 1955. године, туристи из Немачке и Италије показивали су бржи темпо раста у односу на туристе из осталих земаља. Југославију је посећивао и значајан број туриста из Велике Британије, Француске, Холандије, Швајцарске, Турске, Белгије и Грчке. Међу страним туристима у Југославији било је оних из Мађарске, Совјетског Савеза, Чехословачке. Интересантно је да су туристи из Чехословачке били бројнији од туриста из Совјетског Савеза, као и то да су туристи из Совјетског Савеза, први пут у Југославији, били бројнији од туриста из САД 1975. године.

Табела 2. Страни туристи и ноћења у Југославији

Држава	Туристи 1960. Г.		Ноћења 1960. Г.	
	Број	%	Број	%
Немачка	209.000	23,9	1.112.000	36,1
Аустрија	158.000	18,2	823.000	23,3
Италија	80.000	11,5	304.000	9,6
Француска	79.600	11,4	227.000	6,4
В. Британија	63.600	7,4	217.000	6,1
САД	38.600	4,4	109.000	3,1
Швајцарска	28.400	3,2	104.000	3,0
Белгија	24.800	2,8	80.700	2,2
Холандија	23.800	2,7	72.000	2,0
Грчка	19.000	2,2	40.200	1,1
Мађарска	6.500	0,7	22.200	0,5
Чехословачка	15.700	0,5	13.200	0,3
СССР	4.800	0,4	13.200	0,4
Турска	4.200	0,3	7.300	0,2
Остале земље	111.000	12,7	363.700	10,2
Укупно	873.000	100,0	3.511.000	100,0

Туристи из Немачке, Аустрије, Италије и Француске, до седамдесетих година, чинили су 65 % свих страних посетилаца Југославије и више од 73 % укупног броја остварених ноћења. Стање се није битније променило ни наредних година, које су, као и 1960. година, препознативе по малом броју туриста из скандинавских земаља, Африке и Азије (посебно Јапан и Кине) и обе Америке (посебно Канаде и Бразила). Такво стање указивало је да одговарајући државни органи морају посвећивати већу пажњу, како земљама из којих је потицао већи број туриста, тако и оним које је требало одговарајућим пропагандно-маркетиншким акцијама и сврсисходном понудом и одговарајућим ценама, привући у Југославију. Туристи неких од наведених земаља добри су потрошачи туристичко-угоститељских услуга, што је од значаја за девизни приход.

Табела 3. Структура страних туриста у Југославији 1987. године

Држава	Туристи		Ноћења	
	Број	%	Број	%
СР Немачка	2.786.000	31,4	20.043.000	38,3
Италија	1.185.000	13,4	4.981.000	9,5
Аустрија	799.000	8,9	5.190.000	9,9
В. Британија	700.000	7,8	6.057.000	11,6
Холандија	444.000	5,0	2.875.000	5,5
Француска	407.000	4,6	1.363.000	2,6
Чехословачка	342.000	3,8	3.004.000	5,7
СССР	247.000	2,8	815.000	1,5
САД	232.000	2,7	580.000	1,1
Мађарска	195.000	2,2	878.000	1,7
Пољска	178.000	2,1	888.000	1,7
Данска	156.000	1,7	988.000	1,9
Грчка	141.000	1,6	185.000	0,3
Белгија	138.000	1,5	811.000	1,5
Шведска	137.000	1,5	780.000	1,5
Швајцарска	135.000	1,5	596.000	1,2
Турска	87.600	0,9	112.000	0,2
ДР Немачка	77.3000	0,8	408.000	0,8
Норвешка	44.7000	0,5	316.000	0,6
Остале земље	476.000	5,3	1.427.000	2,7
Укупно	8.907.000	100,0	52.299.000	100,0

Наглашена усмереност ка Јадранском мору

Усмереност иностраних туристичких токова ка југословенском делу Јадранског мора, последица је све масовнијих туристичких кретања ка Медитерану, што је погодовало рекреативном купалишном туризму, односно, доста комплексном задовољавању рекреативних и спортских потреба туриста, тј. активном одмору на мору, посебно у топлим летњим месецима, али и током зиме када су цене биле ниже. Реч је и о наглашеним туристичким вредностима југословенског приморја, мора и острва, како у погледу природе, тако и по основу антропогених вредности и манифестација, што за последицу има дужи и садржајнији туристички боравак. Акције преусмеравања иностраних туристичких токова са приморја ка унутрашњости Југоиславије нису давале значајније резултате. Напротив, процентуални удео страних туриста и њихових ноћења у приморским местима, у укупном промету, Југославије, од 1960. до 1980. године, стлно се повећао. У исто време смањило се инострани туристички промет у свим другим врстама туристичких места. Године 1965. у приморским туристичким местима Југославије остварено је 78,6 %, 1980. године 86,4 %. 1985. године 88,0 % и 1989. године 86,5 % од укупног броја ноћења иностраних туриста у Југославији.

Подаци указују на чињеницу да је Југославија само јадранским приморјем и острвима имала извесне компаративне предности у односу на друге европске туристичке рецептивне земље. Овакво стање није у потпуности оправдано, јер и у континенталном делу Југославије постоје бројне туристичке вредности, које је трабало више, систематскије, трајније и сврсисходније пласирати иностраном туристичком тржишту. Реч је о неким планинама, бањама, градовима, националним парковима, средњовековним сакралним објектима, археолошким налазиштима, пловним рекама и манифестацијама. У том смислу била је потребна изградња боље материјалне базе туризма у континенталном делу земље, који је у односу на приморски, у укупном броју лежаја, иако знатно пространији, учествовао само са 20 %. Наравно, преусмеравање туристичких токова са јадранског приморја ка континенталном делу Југославије није био ни лак ни једноставан посао. Ово утолико пре што су традиција, материјална база, запосленост и туристичка понуда били у корист приморских туристичких места, која су се брже развијала од континенталних.

Табела 4. Страни туристи у Југославији по републикама у Југославији

Република	Година 1960.		Година 1980.		Година 1987.	
	Број	%	Број	%	Број	%
Хрватска	486.000	55,7	4.007.000	62,5	5.906.000	66,3
Словенија	157.000	18,0	869.000	13,5	1.070.000	12,0
Србија	132.000	15,1	868.000	13,5	900.000	10,1
БиХ	52.000	5,9	236.000	3,7	389.000	4,3
Македонија	27.000	3,1	211.000	3,4	238.000	2,8
Црна Гора	19.000	2,2	219.000	3,4	402.000	4,5
Укупно	873.000	100,0	6.410.000	100,0	8.907.000	100,0

Наглашена усмереност страних туриста ка Јадранском мору, значила је истовремено наглашену усмереност на приморске републике, посебно на Хрватску, за којом су заостајале Словенија, Црна Гора и Босна и Херцеговина, којој је припадао сасвим мали део јадранске обале. Ова појава се, поред осталог, објашњава и већим бројем туристичких лежаја у Хрватској у односу на друге југословенске републике.

Када је 1987. године Југославија имала 1.368.864 лежаја, намењених туристима, 885.770 или 64,7 % било је у Хрватској и то највише у приморју и на острвима. У три приморске републике Југославије (Хрватска, Црна Гора, Словенија) више година после Другог светског рата било је више од 80 % свих туристима намењених соба и лежаја у Југославији. Од 1960. до 1980. године, број страних туриста у Хрватској повећао се од 486.000 на 4.007.000, а процентуални удео у односу на друге републике са 56 % на 62 %. За Хрватску, Словенију и Црну Гору, појединих година опредељивало се 79 % свих страних туриста регистрованих и Југославији. Од 1960. до 1980. године, број ноћења страних туриста у приморским местима, повећао се од 2.491.000 на 30.125.000, што је у односу на Југославију као целину чинило 71 %, односно, 81 % (Унковић, С. Зечевић, Б. 2019).

Табела 5. Смештајни туристички капацитети Југославије 1987. године

Република	Собе		Лежаји	
	Број соба	% соба	Број лежаја	% лежаја
Хрватска	338.085	64,6	885.770	64,7
Црна Гора	56.411	10,8	146.379	10,7
Србија	47.735	9,1	121.420	8,9
Словенија	34.502	6,6	89.664	6,5
Македонија	29.262	5,6	81.533	6,0
Б и Х	17.500	3,3	44.098	3,2
Југославија	523.495	100,0	1.368.864	100,0

Без обзира на извесне акције преумеравања иностраних туристичких токова са приморја ка унутрашњости Југославије, нису постигнути значајнији резултати. Карактеристично је да је у свим врстама туристичких места Југославије, у годинама после Другог светског рата, број лежаја растао, али је процентуални однос увек био већи код приморских туристичких места у односу на континентална. То је јеш карактеристичније код броја реализованих ноћења, као поузданијег показатеља туристичког промета и остваривања девизних економских ефеката. Године 1960. У приморским туристичким местима Југославије регистровано је 438.000 страних туриста, или 50,2 % од укупног броја, који је износио 873.000. У пориморским туристичким местима исте године остварена је 2.531.000 ноћења, што је чинило 72,2 % од укупног броја. За приморским туристичким местима заостајали су центри република и покрајина, остала туристичка места, планинска места, остала места и бање.

Табела 6. Страни туристи и ноћења у Југославији по врстама туристичких места 1987. године

Туристичка места	Туристи		Ноћења	
	Број	%	Број	%
Приморска места	5.657.000	63,5	46.124.000	88,2
Центри СР и САП	1.217.000	13,7	1.838.000	3,5
Остала туристичка места	917.000	10,3	1.526.000	2,9
Планинска места	539.000	6,6	1.680.000	3,2
Остала места	368.000	4,1	598.000	1,1
Бањска места	154.000	1,8	534.000	1,1
Укупно	8.907.000	100,0	52.299.000	100,0

Концентрација промета у јулу и августу

Највећи број страних туриста и остварених ноћења у Југославији бележен је у летњим месецима јулу и августу. То је последица рекреативних туристичких кретања

усмерених ка Јадранском мору, где су у летњим месецима најповољнији услови за задовољење рекреативних, потреба туриста, у првом реду купалишних и наутичких у ширем смислу речи. Реч је и о масовном коришћењу годишњих одмора становника у земљама из којих се ка Југославији, посебно ка њеном приморју и острвима, упућивао највећи број туриста. Уз то, од значаја су традиционалне навике странаца да годишњи одмор користе у јулу и августу. Посебно је карактеристично да многе велике компаније, годишње одморе запослених одобравају у јулу и августу. Слично стање је и са школама, универзитетима и научним институтима, јер највећи број слободних дана имају у два поменута летња месеца.

Табела 7. Страни туристи и ноћења у Југославији по месецима 1975. године

Месеци	Број туриста	% туриста	Број ноћења	% ноћења
Јануар	76.000	1,2	202.000	0,6
Фебруар	73.000	1,1	200.000	0,6
Март	157.000	2,5	448.000	1,4
Април	196.000	3,3	591.000	1,9
Мај	475.000	8,0	2.090.000	6,6
Јуни	723.000	12,1	4.318.000	13,7
Јули	1.418.000	24,1	9.325.000	29,5
Август	1.528.000	26,0	9.065.000	28,7
Септембар	674.000	13,2	3.661.000	11,6
Октобар	279.000	4,7	1.103.000	3,5
Новембар	126.000	2,1	316.000	1,0
Децембар	110.000	1,8	296.000	0,9

Концентрација иностраног туристичког промета на два летња месеца, у извесној мери, условљена је структуром смештајних капацитета Југославије. Многи рецептивни објекти, из основне и комплементарне групе, грађени су и опремани тако да задовољавају потребе туриста само у летњим месецима. Године 1970. од укупног броја 4.748.000 страних туриста регистрованих у Југославији, 2.386.000 је регистровано у јулу и августу, а 2.362.000 у преосталих десет месеци. Исте године, од укупног броја ноћења страних туриста, који је износио 22.560.000, у јулу и августу је реализовано 12.712.000, а 10.548.00 у осталих десет месеци. Концентрација страних туриста у Југославији била је још изразитија у летњим месецима 1975. године. Тада је од укупно 5.835.000 туриста, 2.946.000 регистровано у јулу и августу, а 2.889.000 у осталих десет месеци. Исте године је од укупно 31.622.000 ноћења страних туриста, 18.390.000 остварено у јулу и августу, а 13.232.000, у осталим месецима, што је 5.118.000 мање. Из осврта на друге европске земље, испоставило се да Југославија има најнеповољнију временску дистрибуцију страних туриста. Такво стање је указивало на потребу изналажења решења за повољнији временски тренд посета страних туриста, али, и поред неких мера и настојања, прави резултати нису постигнути. Југославија тада није на иностраном туристичком тржишту била довољно препознатива по ловном, конгресном, планинском, зимско-спортском, бањском, градском и манифестационом туризму у континенталном делу земље. Уз све то, број смештајних објеката, посебно хотела, у приморју, био је знатно већи од броја у континенталном делу Југославије.

Коришћење основних смештајних капацитета

Туристички смештајни капацитети у Југославији сврставани су у основне и комплементарне. Основни смештајни капацитети били су: хотели, туристичка насеља, пан-

сион, мотели и преноћишта. Комплементарни смештајни капацитети били су: приватне собе, кампови, туристички логори, радничка, дечја и омладинска одмаралишта, планинарски домови и куће и комерцијални објекти у бањским и климатским местима. Укупан број лежаја 1960. године био је 254.095, 1970. године 697.301, 1980. године 1.060.803 и 1987. године 1.368.864. Највећи број страних туриста који су посећивали Југославији опредељивао се за основне смештајне капацитете, у првом реду за хотеле, који су, бројем лежаја и опремљеношћу, били испред појединих објеката комплементарних смештајних капацитета. Понуда хотела на иностраном туристичком тржишту боље је презентирана у односу на остале објекте.

Године 1957. од укупног броја ноћења страних туриста у Југославији, 74 % је реализовано у хотелима, а 26 % у свим осталим врстама смештајних капацитета. Овај однос је утолико изразитији када се знало да је број лежаја у основним смештајним објектима био три пута мањи него у комплементарним објектима. Током времена мењао се процентуални однос коришћења основних и комплементарних смештајних капацитета. Године 1975. у првим је регистровано 59 %, а у другим 41 % свих ноћења страних туриста. Пет година касније тај однос је исказиван са 55:45 у корист основних смештајних објеката, што је условљено како повећањем броја лежаја, тако и побољшањем туристичко-угоститељских услуга у комплементарним објектима, као и све већим бројем моторизованих страних туриста, који су се опредељивали за боравак у камповима и приватним собама и кућама. Реч је и о учешћу страних туриста скромних платежних могућности којима су цене комплементарног смештаја биле приступачније од оних у основним објектима.

Табела 8. Страни туристи и ноћења у Југославији по врстама смештајних капацитета 1975. године

Врста објеката	Број туриста	%	Број ноћења	%
Хотел, мотел, пансион	3.456.000	57,8	15.623.000	49,4
Камп	1.185.000	20,6	6-874.000	21,7
Приватно домаћинство	558.000	9,7	4.801.000	15,2
Туристичко насеље	302.000	5,5	3.092.000	9,8
Радничко одмаралиште	41.000	0,9	306.000	1,0
Дечје и омладинско одмаралиште	37.000	0,8	282.000	0,9
Бањски објекти	18.000	0,5	213.000	0,6
Остали објекти	238.000	4,2	431.000	1,4

Године 1980. највећи проценат ноћења страних туриста (44,5) у Југославији, реализован је у хотелима, а остатак у свим другим врстама смештајних објеката, моћу којима су се већим уделом одликивали кампови, приватне собе и туристичка насеља. Седам година касније, од укупног броја ноћења страних туриста (52.299.000) у основним смештајним објектима, првенствено у хотелима (22.317.000, или 42,7 %), остварено је 28.353.00 или 54,2 % ноћења. Године 1989. основним смештајним објектима реализовано је 57 % иностраних туристичких ноћења, а од тога у хотелима (46 %).

Мобилност туристичког промета

Мобилност промета огледа се у просечној дужини боравка страних туриста у Југославији, што је, поред осталог, у вези и са врстама превоза који ови користе. Просечна дужина боравка страних туриста у Југославије 1952. године износила је 3,5 дана, 1960. године 4 дана, 1965. године 4,2 дана, 1971. године 4,9 дана и на том нивоу се одржала готово до распада Југославије. Овакво стање последица је

развијеног транзитног и излетничког туризма и бројних путовања пословних људи и учесника различитих скупова (научни, стручни, спортски, гастрономски), који по правилу кратко трају . Дужина просечног боравка туриста из Аустрије била је 6,7 дана, Швајцарске 5,9 дана и Холандије 5,7 дана. Најкраће су боравили туристи из Грчке 1,4 дана и Турске 1,2 дана. Најдужи просечан боравак страни туристи остваривали су у приморским туристичким местима (7,5 дана) и бањским местима (3,8 дана). За период од 1960. до 1975. године, карактеристично је да је само у приморским туристичким местима продужен просечан боравак страних туриста, док је у свим осталим скраћен.

За долазак у Југославију 1975. године, највећи број страних туриста (87,6 %), користио је моторни друмски саобраћај, а знатно мањи (5,7 %) железнички, још мањи (4,3 %) ваздушни и најмањи (2,5 %) поморски. Моторизовани страни туристи су, по правилу, веома покретљиви што значи да се краће задржавају у једном туристичком месту и у једном туристичко-угоститељском објекту. Не опредељују се за комплетне вишедневне пуне пансионске услуге и траже места која им више одговарају. Ова појава је у вези са све развијенијим транзитним и излетничким туризмом, који је последица веома повољног туристичко-географског положаја Југославије, који фаворизује транзит туриста у разним правцима. Године 1952. кроз Југославију је пропутовало 24.800 странаца, од којих је већина користила железнички превоз. До 1975. године број страних путника у транзиту кроз Југославију, повећао се на 33.500.000, при чему је било 10.500.000 оних који су користили друмска моторна возила.

Године 1981. кроз Југославију је прошло 1.434.550 возила немачких регистрација са 5.399.058 путника. Нешто мање је било оних из Италије (1.028.044 возила, 3.186.180 путника), као и Аустрије (907.590 возила са 3.322.716 путника), што је давало основно обележје транзитној функцији Југославије. На свим граничним прелазима Југославије, године 1978., приликом улаза у Југославију, регистровано је 8.961.000 путника из правца Италије, 8.396.503 из правца Аустрије, 5.110.947 из правца Грчке, 3.163.648 из правца Мађарске, 1.749.302 из правца Бугарске, 315.777 из правца Румуније, 19.090 из правца Албаније, 959.830 на међународним аеродромима, 496.563 у морским лукама и 56.425 у речним пристаништима, што је укупно износило 29.229.089 путника. За овакав транзит путника Југославија тада није имала довољно мотела, ресторана, бензинских пумпи, сервисних радионица, продавница сувенира и других артикала потребних туристима који се крећу главним друмским саобраћајницама.

Мобилност страних туриста у Југославији условљена је поливалентношћу њеног простора и изванредно повољним географским, саобраћајним, туристичким и функционалним положајем, који потенцира контакт, спајање, прожимање и транзит. Уз то, наглашена комплементарност низа елемената, појава и фактора била је од великог значаја за туризам. Континентална и приморска земља, Југославија је била балканска, средњоевропска, медитеранска, алпска, динарска, панонска, славонска, посавска, поморавска, подунавска, влашко-пантијска, косовско-метохијска и повардарска земља и као таква, природно и друштвено веома разноврсна. Ограничена већим бројем земаља, извесних година јепостизала завидне резултате у развоју иностраног туризма (Станковић, М. С. 1989).

Повећању броја путника преко граничних прелаза Југославије, поред осталог, допринела је одлука УОН, која је 1967. годину прогласила годином међународног туризма. Реч је и о билатералним споразумима Југославије са неколико земаља о могућности да у Југославију могу долазити без посебне улазне путничке визе. Рекордне 1978. године, промет путника преко граница Југославије, достигао је 96.496.938. Највише страних путника је користило друмски саобраћај. Године 1981. у Југославију је ушло 1.434.550 аутомобила са 5.399.050 путника, са немачким регистарским таблицама, односно 1.028.044 аутомобила са 3.186.180 путника, са италијанским таблицама и 907.590 аутомобила са 3.322.716 путника, и аустријским таблицама, што је чинило укупно 63,7 % аутомобила (од укупно 5.280.572) и 61,5 % путника (од купно 19.317.444) (Станковић М. С. 1984).

Недостатак бољих путева и већег броја добро опремљених пограничних прелаза и њихове веће пропусне моћи, посебно се осећао за време летње туристичке сезоне, за време викенда, као и за време верских и државних празника у страним земљама, уколико више што је стално растао број гастарбајтера из Грчке, Бугарске и Турске, који су путовали у земље матице из земаља западне Европе. По великом броју путника 1976. године, били су познати следећи погранични прелази: Шентил, Аустрија (10.036.930), Богородица, Грчка (6.945.054), Коренско седло, Аустрија (5.470.439), Нова Горица, Италија (5.436.350), Шкофје, Италија (5.388.642), Фернетичи, Италија (5.139.208), Градина, Бугарска (4.433.987), Горња Радгона, Аустрија (3.313.044), Хоргош, Мађарска (2.548.621) и Међеглија, Грчка (1.112.983). Године 1987. Промет страних путника на граничним прелизима Југославије, не рачунајући малопограничи, био је веома велики. Из правца Аустрије у Југославију је ушло 8.555.000 путника, Италије 8.370.000, Мађарске 2.547.000, Бугарске 2.439.000 и Грчке 1.947.000. Исте године у Југославију је на граничним прелизима на аеродромима регистровани 1.492.000 путника, а у лукама на Јадранском мору 510.000 (Станковић, М. С. 1984).

Све већа дневна и укупна потрошња

Девизни приход које је Југославија остваривала развојем иностраног туризма, условљен је све већим њиховим бројем, дужим задржавањем, повећавањем броја туристичких места, али и побољшавањем и проширењем саобраћајне, инфраструктурне, опште и туристичко-угоститељске понуде уз више цене. Девизни приход, оствариван развојем иностраног туризма, представља преливање једног дела личне потрошње странаца из матичних земаља у Југославију, што је од значаја за покривање њеног трговинског и платног биланса. Године 1956. Југославија је од иностраног туризма, заједно са саобраћајем, инкасирала 9.154.000 долара. Просечна дневна потрошња једног страног туристе износила је тада 6,87 долара. Године 1975., када је паритет долара према динару био 1:17, а 1976. 1:18,25, девизни приход туристичко-угоститељске привреде Југославије износио је 768.414.000 долара, а 1976. године 803.400.000 долара (Радовић, М. 1977).

Повољности за стране туристе у Југославији, биле су честе девалвације и деноминације динара, чији је курс одређиван према долару, али и према марки. Од 1946. до 1998. године, вредност динара мењана је 23 пута и са новчаница скинуто 20 нула. Године 1952-1953 за један долар се добијало 50, односно, 300 динара, 1964. године 750 динара и већ наредне године 1.250 динара. Тада је извршена деноминација динара у односу 100 за 1. Тако су се за један долар 1971. године добијала 15, односно,

17 нових динара, а 1980. године 27,30 динара, 1981. године 36,90 динара. Висок степен девалвације карактеристичан је за 1987. годину, када се за један долар добијало 1.297,84 динара, а наредне 1988. године 1.536,40 динара. Иза тога динар је везиван за немачку марку, али је брзо губио вредност. За једну марку 1989. године добијала су се 7 динара, 1991. године 9, односно, 13 динара, 1992. године 65, односно 84, 85 и 200 динара. Тада се динар понове везује за долар, те је за један долар 1992-1993. године добијано 200, 750, односно 48.000 динара. Посебно тешко економско стање било је 1993-1994. године када је деноминација динара достигла врхунац. Најпре је милион динара преименовано у један динар, а затим једна милијарда у један динар. Овакво стање је било крајње неповољно за свеукупну привреду Југославије, али је омогућавало страним туристима, да за исту количину конвертибилних валута добију већу количину динара. Девалвацију је пратио пораст цена робе и услуга, што није одговарало страним, а поготову домаћим туристима. Према мишљењу неких економста девалвација је последица недовољног схватања надлежних да је динар економска категорија и одликава стање привреде у земљи. Прави утицај наведеног стања на пословање туристичко-угоститељске привреде Југославије и њен свеукупни развој није истражено на адекватан начин, те се поставља питање, шта је и колико од тога добио или изгубила по основу, иностраног туризма.

Табела 9. Девизни приход Југославије од туризма у хиљадама долара

Година	Приход	Индекс	Пот./дан	Година	Приход	Индекс	Пот./дан
1955.	7.200	45,3	4,8	1974.	699.200	111,0	23,5
1960.	15.882	100,0	5,8	1975.	768.414	110,0	24,3
1961.	20.000	125,9	6,0	1976.	803.400	104,6	27,3
1962.	32.000	160,0	6,5	1977.	840.900	104,5	30,0
1963.	53.000	165,5	7,0	1978.	1.050.000	114,1	30,1
1964.	68.500	119,2	7,0	1979.	1.000.000	95,2	30,0
1965.	81.700	118,2	7,2	1980.	1.114.700	111,4	30,1
1966.	116.700	144,1	7,8	1981.	1.056.000	94,7	26,6
1967.	150.300	128,8	9,3	1982.	781.600	74,0	22,0
1968.	187.700	124,9	10,9	1983.	928.900	118,0	26,0
1969.	241.500	128,8	10,8	1984.	1.053.700	113,4	25,0
1970.	274.600	113,7	12,2	1985.	1-050.200	99,7	20,7
1971.	395.300	130,8	13,9	1986.	1.282.000	122,0	24,9
1972.	490.500	136,5	19,0	1987.	1.670.000	130,2	31,9
1973.	630.000	128,4	19,7	1988.	2.024.000	121,2	35,5

Без обзира што се девизни приход развојем иностраног туризма у Југославији, из године у годину повећавао и 1989. године премашио две милијарде долара (2.230.000.000), уз дневну туристичку потрошњу једног туристе од 40 долара. „Наша је процена да је укупна просечна дневна потрошња страних туриста у Југославији у 1985. години износила око 45 US долара, што би дало укупну потрошњу странаца у Југославији око 2,3 милијарде US долара. У оу потрошњу би се поред евидентног прихода путем Народне банке Југославије укључили и остварени приходи од саобраћаја који су везани за туризам (око 450-500 милиона US долара), унети динари из иностранства и тзв. Приватни клиринг (недозвољено замењивање конвертибилних валута за динаре). Уз укључивање свих ових ставки у потрошњу страних туриста у Југославији долазимо до реалнијег износа који је и упоредивији са методологијом обухватања туристичке потрошње које користе друге туристичке земље. У 1989. години по нашој процени укупна потрошња страних туриста у Југославији износила је око 3,5 милијарду US доласра“ (Унковић, С., Зечевић, Б. 2019).

Потребно је истаћи да је динар према долару 1987. године у односу на 1986. годину, девалвирао за 400 %. То значи да су страни туристи за исту количину долара могли дуже боравити и купити више робе и конзумирати више услуга. Такво стање директно је утицало на инфлацију, а ова негативно на развој домаћег туризма. Југославији је било тешко да се нижим ценама и повећањем броја туристичких лежаја, више и болје пласира на иностраном туристичком тржишту. Највише девиза Југославија је остваривала од туриста из Немачке, Италије, Аустрије и САД, што је чинило 71 % од укупног прихода. Истраживања су показала да су страни туристи највише новца трошили за смештај и исхрану, а знатно мање за остале туристичко-угоститељске услуге, што је последица недовољно широке понуде ванпансионских услуга, понуде сувенира, организације излета и манифестација.

Девизни приход од страних туриста углавном се стално повећавао што је било од значаја за привредни развој Југославије, односно за њен платни биланс са иностранством као и за удео у укупном друштвеном производу. Када је 1985. године приход од страних туриста достигао 328.508.000 динара (рачунато по службеном курсу), представљао је 2,9 % тада оствареног друштвеног производа. За разлику од тога, 1984. године удео прихода од страних туриста у друштвеном производу износио је 3,6 %. „Када би се у обрачун укључили и девизни приходи који се остварују од саобраћаја по основу туризма и неевидентираним приходом од стране туриста (тзв. приватни клиринг), онда би учешће туризма у друштвеном производу било знатно повољније. Ако се пође од процењене укупне потрошње страних туриста у Југославији у 1985. години од 2,3 милијарде долара, онда би се уз примену исте методологије дошло до закључка да је учешће туризма у укупној вредности друштвеног производа износило 6,3 %...могли би закључити да је туризам врло значајан директни утицај на друштвени производ и национални доходак” (Унковић, С, Зечевић, Б. 2019). Поред тога иностран туризам у Југославији био је веома значајан за развој неразвијених места и регија, равномернији развој привреде Југославије, запошљавања радне снаге, развој низа пратећих делатности, извоз роба и услуга, остваривању виших цена низа производа, пласираних кроз туризам, у односу на класично тржиште. Реч је о широком мултипликативном деловању иностраног туризма на привреду Југославије. Приходи остварени од туризма, током године се 3,6 пута обрћу и као такви иницирају остваривање додатних прихода у другим делатностима.

Закључак

Као саставница Југославије, Србија, наглашено континентална република, до извесне мере је заостајала у развоју иностраног туризма, али се истицала значајним бројем путника у транзиту, посебно на основним путни правцима од границе са Хрватском, на југ ка Македонији и исток ка Бугарској. Пошто је заостајала у броју туристичких смештајних и угоститељских капацитета, није се могла више и боље презентовати иностраном туристичком тржишту.

После осамостаљивања, ситуација се значајно променила, посебно због приватизације низа туристичко-угоститељских објеката и начина инвестирања у нове објекте. Променила се и структура иностраних туриста, јер се у исте убрајају и они из бивших република Југославије, који су често бројнији од туриста из других европских и ваневропских земаља. Појавио се извештан број туриста из Русије, Кине, Турске, Италије, Немачке, Грчке, Француске и Велике Британије. Испољила се и

јаднострана територијална расподела иностраног туристичког промета. За Београд и Нови Сад се одређивало 60 % свих страних туриста, а знатно мање за планинска (10 %) бањска (7 %) и (23 %) за сва остала места. Са 120.000 лежаја у свим врстама објеката, Србија је 2022. године угостила 1.772.763 страна туриста, који су остварили 49.393.394 ноћења. Девизни приход од страних туриста године 1900., због низа неповољних догађаја, износио је 414.000.000 долара, 1995. године, свео на 40.300.000 долара и 2000. године на 26.500.000. Године 2017., у условима стабилног развоја привреде Србије, достигао је 1.700.000.000 долара, да би током 2023. године премашао 2.300.000.000 долара (Станковић, М. С.1900).

Савремено стање иностраног туризма у Србији је у узлазној линији. На основу искустава, појава и процеса из некадашње Југославије, потребно је прихватити и примењивати позитивне акције, идеје, догађаје и организационе форме и туризам унапређивати, посебно на плану повећања броја туристичких места, броја и структуре лежаја, усмеравања туристичких токова ка бањама и планинама, уз развој културног и спортско-манifestационог туризма, са поседним нагласком на туристички туризам на Сави и Дунаву. Од значаја је и развој етно туризма, туризма на селу, за који постоји значајно тржиште у неким западно-европским земљама и туризму у националним парковима, споменичким комплексима и градовима дуге традиције и очуваног архитектонског и урбаног наслеђа (Станковић, М. С., Гајић, М. 2023). На све то надовезује се потреба осавремењавања и умножавања туристичке понуде, којом се може утицати на продужење дужине туристичког боравка, који сада износи само два дана. То је од значаја и за остваривање већих девизних прихода, који мултипликативно делују на савремену привреду Србије. Развојем иностраног туризма Србија се може и мора активније укључивати у међународно туристичко тржиште. То, поред осталог потенцира све обимнија изградња смештајних капацитета, посебно хотела средњих и високих категорија, како у Београду и Новом Саду, тако и у неколико бањских и планинских туристичких центара, предодржених за балнеотерапију, климатотерапију, активни одмор и рекреативне и такмичарске зимске спортове.

© 2024 Serbian Geographical Society, Belgrade, Serbia.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Serbia.

Литература

- Енсмингер, С. (1977). *Развојни пут туристичке политике на подручју Југославије. Туризмологија, 8*, Виша туристичка школа [Ensminger, S. (1977). *Razvojni put turističke politike na području Jugoslavije. Turizmologija, 8*, Viša turistička škola].
- Зечевић, М. (1973). *Инвестиције и развој туризма у Југославији*. Институт за спољну трговину [Zečević, M. (1973). *Investicije i razvoj turizma u Jugoslaviji*. Institut za spoljnu trgovinu].
- Јелић, Н. (1969). *Економска ефикасност инвестиционих улагања. Продуктивност, 1* [Jelić, N. (1969). *Ekonomska efikasnost investicionih ulaganja. Produktivnost, 1*].

- Радовић, М. (1977). *Деловање монетарних промјена на туризам у Југославији и начин решавања уз ту насталих проблема*. Економски преглед [Radović, M. (1977). *Delovanje monetarnih promjena na turizam u Jugoslaviji i način rešavanja uz tu nastalih problema*. Ekonomski pregled].
- Савезни секретаријат за иностране послове (1976-1983). *Билтен Савезног секретаријата за иностране послове о промету путника у међународном саобраћају и граничним прелазима СФРЈ*. Савезни секретаријат за иностране послове [Savezni sekretarijat za inostrane poslove (1976-1983). *Bilten Saveznog sekretarijata za inostrane poslove o prometu putnika u međunarodnom saobraćaju i граничним прелазима СФРЈ*. Savezni sekretarijat za inostrane poslove].
- Савезни завод за статистику (1948-1989). *Статистички годишњак Југославије*. Савезни завод за статистику [Savezni zavod za statistiku (1948-1989). *Statistički godišnjak Jugoslavije*. Savezni zavod za statistiku].
- Станковић, М. С. (1977). *Неке карактеристике послератног развоја домаћег и иностраног туризма у Југославији*. Зборник радова Десетог конгреса географа Југославије [Stanković, M. S. (1977). *Neke karakteristike posleratnog razvoja domaćeg i inostranog turizma u Jugoslaviji*. Zbornik radova Desetog kongresa geografa Jugoslavije].
- Станковић, М. С. (1984). *Промет путника на границама Југославије*. Посебна издања Српског географског друштва [Stanković, M. S. (1984). *Promet putnika na granicama Jugoslavije*. Posebna izdanja Srpskog geografskog društva].
- Станковић, М. С. (1989). *Поливалентност југословенског геопростора као туристичка вредност*. Центар за марксизам, Универзитет у Београду [Stanković, M. S. (1989). *Polivalentnost jugoslovenskog geoprostora kao turistička vrednost*. Centar za marksizam, Univerzitet u Beogradu].
- Станковић, М. С. (1989). Усклађивање развоја домаћег и иностраног туризма у Југославији. *Гласник Српског географског друштва*, 69(1) [Stanković, M. S. (1989). Usklađivanje razvoja domaćeg i inostranog turizma u Jugoslaviji. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 69(1)].
- Станковић, М. С. (1990). *Туризам у Југославији*. Туристичка штампа [Stanković, M. S. (1990). *Turizam u Jugoslaviji*. Turistička štampa].
- Станковић, М. С. (1990). Прилог познавању туристичких могућности Србије. *Гласник Српског географског друштва*, 70(2) [Stanković, M. S. (1990). Prilog poznavanju turističkih mogućnosti Srbije. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 70(2)].
- Станковић, М. С., и Гајић, М. (2023). *Туристичка географија Србије*. Географски факултет Универзитета у Београду [Stanković, M. S., i Gajić, M. (2023). *Turistička geografija Srbije*. Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu].
- Туристички савез Југославије (1977). *Туризам у Југославији 1960-1977*. Туристички савез Југославије [Turistički savez Jugoslavije (1977). *Turizam u Jugoslaviji 1960-1977*. Turistički savez Jugoslavije].
- Унковић, С., и Зечевић, Б. (2019). *Економика туризма*. Центар за издавачку делатност, Економски факултет Универзитета у Београду [Unković, S., i Zečević, B. (2019). *Ekonomika turizma*. Centar za izdavačku delatnost, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu].
- Цицварић, А. (1980). *Туризам и привредни развој Југославије*. Информатор, Загреб [Cicvarić, A. (1980). *Turizam i privredni razvoj Jugoslavije*. Informator, Zagreb].